

Ruch Biblijny i Liturgiczny

NR 3-4

ROK LIII

2000

A R T Y K U Ł Y

Izabela Jaruzelska

DWANAŚCIE PLEMION IZRAELA. BIBLIA A HISTORIA

Związek dwunastu plemion ukazany jest w Biblii jako organizacja starożytnych Hebrajczyków przed utworzeniem monarchii (ok. 1030 r. przed Chr.)¹. Należy do bardziej kontrowersyjnych zagadnień związanych z początkami Izraela w Kanaanie². Dyskusja wokół tych kwestii wynika z oszczędności zewnętrznych źródeł pisanych, z różnych wersji na temat genezy tego ludu w samej Biblii, a także z braku jednoznaczności świadectw wykopaliskowych.

W tych rozważaniach pomijam kwestię datacji początków Izraela. Przyjmuję za większość badaczy, że sięgają one przełomu epoki Późnego Brązu i Żelaza I (ok. 1200 r. przed Chr.)³. Skupiam się natomiast na politycznej organizacji Hebrajczyków. W świetle niektórych narracji biblijnych w okresie przed powstaniem królestwa, jak to już zostało wspomniane, był to związek plemion. Żywotność tej tradycji potwierdzają listy pokoleń pochodzących od dwunastu synów Jakuba, któ-

¹ R. DE VAUX, *Histoire ancienne d'Israël*, Paris 1973, s. 19.

² Zob. A. LEMAIRE, *Aux origines d'Israël: la Montagne d'Ephraïm et le territoire de Manassé (XIII-XIe siècle av. J.-C.)*, w: *La protohistoire d'Israël*, (red.) E. M. Laperrousaz, Paris 1990, s. 255-257. Por. niektóre prace w języku polskim, w których ta problematyka jest omawiana albo zasygnalizowana: A. LEMAIRE, *Historia początków starożytnego Izraela: Nowe kierunki badań*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 40 (2) 1987, s. 97-105; J. BRIGHT, *Historia Izraela*, Warszawa 1994, s. 105-184; *Starożytny Izrael*, (red.) H. Shanks, Warszawa 1994, s. 23-59. 89-132; J. WARZECHA, *Dawny Izrael. Od Abrahama do Salomona*, Warszawa 1995, s. 78-96.

³ BRIGHT 1994, s. 124.

rych aż trzydzieści przekazała nam biblijna historiografia¹. Przedmiotem tych rozważaniach są historyczne podstawy tej koncepcji.

ZARYS KONCEPCJI BIBLIJNEJ

Imiona synów Jakuba należy widzieć jako imiona plemiennych eponimów. Na wzorcowej liście genealogicznej w Rdz 29, 32-30, 24; 35, 18 są oni pogrupowani według pochodzenia od czterech matek: Lei, Bilhy, Zilpy i Racheli. Ten spis dowodzi, że Hebrajczycy postrzegali siebie jako zbiorowość opartą na więzi pokrewieństwa. Opowiadania odnoszące się do epoki patriarchalnej ukazują synów Jakuba/Izraela² jako mieszkańców Kanaanu, skąd w czasie głodu udali się do Egiptu (Rdz 46, 8-27). Następnie po opuszczeniu domu niewoli, podczas której pierwotna grupka 70 osób (Rdz 46, 27) zdążyła przekształcić się w liczny lud (600 tys. według Wj 12, 37), synowie Izraela wędrowali przez pustynię zorganizowani w dwanaście oddziałów (Lb 1, 5-54; 2, 1-34). Wreszcie dwanaście pokoleń pod dowództwem Jozuego zdobyło Kanaan i dokonało podziału terytorium między siebie. Plemię Lewiego nie otrzymało swojej części, ze względu na pełnienie funkcji liturgicznych. Dlatego spisy odnoszące się do terytoriów plemiennych, tzw. listy terytorialne pomijają Lewiego. Jednak celem zachowania liczby 12 miejsce Józefa zajęli jego dwaj synowie Manasses i Efraim (Joz 13-19). Jedność związku przypięczętowało przymierze w Sychem, w ramach którego plemiona uznały jahwizm (Joz 24, 14).

---

¹ Te listy za Z. KALLAI, *The Twelve-Tribe Systems of Israel*, VT 47, 1997, s. 60-86: **1.** Rdz 29, 32-30, 24; 35, 17-18; **2.** Rdz 33, 1-2; **3.** Rdz 35, 23-26; **4.** Rdz 46, 8-25; **5.** Rdz 49, 3-27; **6.** Wj 1, 2-4; **7.** Wj 6, 13-26; **8.** Lb 1, 5-16; **9.** Lb 1, 20-43 (-46); **10.** Lb 2, 3-31; **11.** 7, 12-73; **12.** Lb 10, 14-27; **13.** Lb 13, 4-15; **14.** 26, 5-50; **15.** Lb 34, 19-28; **16.** Pwt 27, 12-13; **17.** Pwt 33, 6-25; **18.** Joz 13-19; **19.** Joz 21, 4-7; **20.** Joz 21, 9-38; **21.** Sdz 1, 2-35; **22.** Sdz 5, 14-18; **23.** Ezek 48, 1-28; **24.** Ezek 48, 31-34; **25.** 1 Krn 2, 1-2; **26.** 1 Krn 2-9; **27.** 1 Krn 6, 39b-48; **28.** 1 Krn 6, 50-66; **29.** 1 Krn 12, (24)25-38; **30.** 1 Krn 27, 16-22.

² Badania nad cyklami opowiadań o patriarchach pozwoliły wyodrębnić osobny wątek o patriarsze, który nosił imię „Izrael”. Wszystko wskazuje na to, że narracje o Jakubie i Izraelu pierwotnie istniały niezależnie od siebie. Znakiem ich późniejszego połączenia jest utożsamienie Jakuba i Izraela, co znalazło wyraz w zmianie imienia Jakuba na Izrael w kontekście walki patriarchy z tajemniczą postacią (Rdz 32, 29). LEMAIRE 1990, przypis 238, s. 263. TENŻE, *Dzieje biblijnego Izraela*, Poznań 1998, s. 12.

TEORIA AMFIKTIONII

Za historycznością struktury dwunastu plemion opowiadał się Martin Noth w latach trzydziestych¹. Rozwinął on zaproponowaną wcześniej przez Maxa Webera koncepcję Izraela jako ligii o charakterze kultowym². Noth opierał swój pogląd na analogii z amfiktioniami greckimi i italskimi, z których najlepiej jest znana amfiktionia delficka. Gromadziła ona 12 ludów Grecji centralnej, a jej prestiż zapewniało sanktuarium Apollona i słynna wyrocznia Pytii. Niemiecki historyk dostrzegł podobieństwo między amfiktionią a związkiem 12 plemion izraelskich, umocnionym przymierzem zawartym w Sychem. Na tej podstawie sądził, że organizacja przedmonarchicznego Izraela opierała się na podobnej lidze.

Koncepcja Notha przysporzyła mu wielu zwolenników uzyskując status klasycznej tezy. Została jednak poddana krytyce pod koniec lat sześćdziesiątych³. W sposób najbardziej gruntowny ustosunkował się do niej Roland de Vaux. Badacz ten stwierdził, że paralele ze świata greckiego podobnie jak inne ze Skandynawii, które przytaczano są późniejsze niż początek I tysiąclecia przed Chr., a amfiktionia delficka, w dobrej znanej formie jest datowana dopiero na sam początek VI w. przed Chr. Wskazał następnie na symbolikę liczby 12 w świecie greckorzymskim, mającej za podstawę 12 miesięcy roku oraz 12 znaków zodiaku, a zatem wyrażającej pełnię. Np. jej konwencjonalny charakter ilustruje związek 12 ludów etruskich. De Vaux zwrócił uwagę na umowność liczby 12 także w środowisku semickim. W samej Biblii odnajdujemy bowiem listy: 12 plemion aramejskich pochodzących od 12 synów Nahora (Rdz 22, 20-24); 12 plemion izmaelickich (Rdz 25, 12-16); 12 plemion edomickich (Rdz 36, 10-14). Można też dodać inne przykłady utrzymane w tej konwencji: np. 12 byków podtrzymujących morze Świątyni (1 Krl 7, 44), 12 lwów po obydwóch stronach tronu Salomona (1 Krl 10, 20), 12 par wołów, przy pomocy których orze Elizeusz (1 Krl 19, 19); 12 bram Jerozolimy czasów ostatecznych, a na każdej z nich 12 aniołów oraz wypisane imiona 12 pokoleń synów Izraela. Mur miał 12 kamieni węgielnych, a na nich dwanaście imion apostołów Baranka (Ap 21, 12. 14)⁴. Znane są także paralele spoza Bi-

---

¹ M. NOTH, *Das System der zwölf Stämme Israels*, BWANT IV 1, Stuttgart 1930; DARMSTADT 1966; Tenże, *Geschichte Israels*, Göttingen 1956, s. 81-104.

² M. WEBER, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, b. III: *Das Antike Judentum*, Tübingen 1976, s. 90nn i 98. Tę koncepcję przejął A. ALT, *Grundfragen der Geschichte des Volkes Israel*, (red.) S. Hermann, München 1970.

³ Lista tych autorów: R. DE VAUX, *Histoire ancienne d'Israël*, Paris 1973, s. 21; *Le Pentateuque en question*, (red.) A. de Pury, Paris 1989, s. 52; H. CAZELLES, *Clans, état monarchique, et tribus*, w: Tenże, *Etudes d'histoire religieuse et de la philologie biblique*, Sources bibliques, Paris 1996, s. 139.

⁴ DE VAUX 1973, s. 19-65.

blii, np. 12 szejków aramejsko-arabskiej wspólnoty Laqe, którzy składają hołd królowi asyryjskiemu w IX w. przed Chr.¹

Poza tym historyczności związku 12 plemion nie da się utrzymać na podstawie innych tekstów biblijnych. Zaskakuje w tym kontekście zaledwie dwukrotne użycie w Biblii Hebrajskiej wyrażenia „12 plemion Izraela”. Jedno z nich to wzmianka o postawieniu przez Mojżesza po spisaniu słów przymierza i zbudowaniu ołtarza u stóp góry, 12 stel dla dwunastu pokoleń Izraela (לְשֵׁנִים עֶשֶׂר שְׁבַטֵי יִשְׂרָאֵל) (Wj 24, 4). Drugie to następująca notka podsumowująca błogosławieństwa synów Jakuba: „Wszyscy ci to plemiona Izraela, dwanaście” (שְׁבַטֵי יִשְׂרָאֵל, שְׁנַיִם עֶשֶׂר) (Rdz 49, 28)². Gdyby taka liga istniała w rzeczywistości, wyrażenie „12 pokoleń Izraela” jako nazwa związku politycznego pojawiałoby się częściej.

Poza tym w tradycjach biblijnych z okresu Sędziów, zamiast ligi 12 dostrzec można związki kilku plemion, zawierających sojusze w sytuacji zagrożenia zewnętrznego. W Pieśni Debory (Sdz 5), jednym z najstarszych biblijnych tekstów poetyckich (XII-X w. przed Chr. [?])³, „prorokini” wysławia plemiona, które wzięły udział w walce przeciw królom kanaaneńskim i gani te, które do tej koalicji nie przystąpiły. Wśród tych, które odpowiedziały na apel wymienia Efraima, Beniamina, Zabulona, Issachara, Neftalego, tzn. plemiona najbardziej zagrożone. Natomiast udziału odmówiły leżące dalej plemiona zajordańskie: Ruben i Gilead (Gad) oraz nadmorskie: Dan i Aszer. Odmowa udziału w walce przez niektóre pokolenia służyła R. de Vaux jako argument przeciw uznaniu związku plemion izraelskich za amfiklionię. W Grecji bowiem wspólna akcja przeciw wrogowi sanktuarium angażowała wszystkich członków na mocy sprzysiężenia⁴. Najbardziej charakterystyczną cechą omawianej listy stanowi pominięcie plemion południowych: Judy i Symeona. Na tej podstawie, według Johna Brighta, wielu badaczy sądziło, że w skład związku w XII w. wchodziło tylko 10 plemion⁵.

Kolejny argument osłabiający historyczność struktury 12 plemion to wspomniana wcześniej narracja biblijna o uroczystości przymierza w Sychem. Wprawdzie Księga Jozuego podaje, że zgromadziły się tam „wszystkie plemiona”, lecz w rzeczywistości zawarły je prawdopodobnie jedynie plemiona północne, pocho-

---

¹ Ta lista nie wzmiankuje liczby 12, ale podaje imiona 12 szejków. E. LIPIŃSKI, wykład z historii Aramejczyków, Poznań, jesień 1998.

² Wyrażenie „12 pokoleń” pojawia się w kontekście opisu pektorala (element stroju arcykapłana) ozdobionego dwunastoma kamieniami z wrytymi imionami 12 pokoleń (לְשֵׁנִים עֶשֶׂר שְׁבַטֵי) (Wj 28, 21; 39, 14).

³ LEMAIRE 1990, s. 247; koniec XII w. przed Chr. — J. D. SCHLOEN, *Caravans, Kenites, and Casus belli: Enmity in the Song of Debora*, „The Catholic Biblical Quarterly” 55 (1) 1993, s. 20.

⁴ DE VAUX 1973, s. 35.

⁵ BRIGHT 1994, s. 167.

dzące z Górnej Mezopotamii (Aram-Naharaim), które nie przeszły doświadczenia Wyjścia oraz grupa Jozuego, która tamtym zaproponowała jahwizm¹. Sychem mimo swego znaczenia, nie miało statusu centralnego sanktuarium dla plemion izraelskich. Taką rolę — charakterystyczną dla instytucji amfiklionii — pełniłoby miejsce spoczynku Arki Przymierza, symbolu obecności JHWH. Hipotezy istnienia głównego ośrodka kultu nie można jednak utrzymać, ponieważ Arka Przymierza zmieniała miejsce pobytu (Sychem, Betel, Gilgal, Szilo), jakkolwiek nie jest wykluczone, że niektóre z tych sanktuariów były częściej nawiedzane niż inne.

W narracjach biblijnych dotyczących dziejów przed utworzeniem monarchii zamiast opisów ligi 12, uderza stosunkowa obfitość materiału na temat plemion Manassesa i Efraima. Odgrywały one najwyraźniej znacznie większą rolę na tym etapie dziejów Hebrajczyków. Warto zauważyć, że obydwa stanowią trzon późniejszego królestwa północnego po podziale monarchii (931 r. przed Chr.). Donosłość plemienia Manassesa, usytuowanego między doliną Jizreel (na wysokości Dżenin) a Sychem odzwierciedla, między innymi, prestiż sanktuarium w tym mieście. Odkrycie w jego pobliżu przez Adama Zertala w 1980 miejsca kultu i ołtarza na górze Ebal, datowanych na okres Żelaza I (XIII-XII w. przed Chr.), wydaje się potwierdzać znaczenie tej miejscowości na etapie osiedlania się w Kanaanie². Część uczonych przyjmuje pogląd o religijnej funkcji odkrytego stanowiska³. Spośród zgłaszających zastrzeżenia wobec tej interpretacji, nikt dotąd nie zaproponował jakiegось alternatywnego wyjaśnienia, jak to stwierdził stosunkowo niedawno sam odkrywca⁴. Sędzia Gedeon bohater walk z Madianitami najeżdżającymi z doliny Jizreel tereny Izraelitów, którego czynom narrator poświęca aż trzy rozdziały w Księdze Sędziów, był Manassytą. W tych wyprawach wspierały Gedeona plemiona Aszera, Zabulona, Neftalego, tzn. najbardziej zagrożone wskutek tych najeżdżów. W drugiej fazie walk dołączyli także Efraimici. Podobnie jak w kontekście walki z królami kanaaneńskimi, opisaną w Pieśni Debory zamiast ligi 12 plemion zjednoczonych przeciwko wrogowi występuje zaledwie kilka z nich.

Z kolei znaczenie plemienia Efraima, którego terytorium leżało na południe od Manassesa między Sychem a Betel, potwierdza pochodzenie kluczowych postaci z okresu przed utworzeniem monarchii z tego plemienia. Wystarczy wymienić Jozuego — następcę Mojżesza, który jako Efraimita w wyniku podziału ziemi otrzy-

---

¹ Lemaire 1998, s. 12-13. 15.

² A. ZERTAL, *An Early Iron Age Cultic Site on Mount Ebal: Excavation Seasons 1982-1987 (Preliminary Report)*, „Tel-Aviv” 13-14 (1986-1987), s. 105-172.

³ Wśród zwolenników tej interpretacji A. Zertal wymienia N. Na’amana, M. Cogana, I. Finkelsteina, A. Mazara i A. Lemaire’a. A. ZERTAL, *The Iron Age I Culture in The Hill-Country of Canaan — A Manassite Perspective*, w: *Mediterranean Peoples in Transition (Thirteenth to Early Tenth Centuries BCE)*, (red.) S. Gittin, A. Mazar, E. Stern, Jerusalem 1998, s. 243-244.

⁴ Tamże, s. 243.

mał dziedzictwo na Górze Efraima¹ i tam został pochowany (Joz 19, 49-50; 24, 29-30). Jerycho oraz Ai, ze zdobyciem których wiążą się spektakularne opisy, leżały w granicach Efraima i w tradycji zostały podbite właśnie przez Jozuego (Joz 6-8). Wspomniana wyżej Debora — jedna z najważniejszych postaci Księgi Sędziów — sprawowała swój urząd na Górze Efraima (Sdz 4, 5). Prorok Samuel był także Efraimitą (1 Sm 1, 1). Szilo, gdzie spoczywała Arka Przymierza na ostatnim etapie dziejów przed utworzeniem monarchii znajdowało się w omawianym regionie. Wreszcie po podziale królestwa jego część północna była określana również nazwą „Efraim”.

Jeśli chodzi o stosunki między plemionami w okresie Sędziów, wszystko wskazuje na dominację Efraimitów. Ich pretensje do Gedeona, że zostali wezwani do udziału w organizowanej przez niego wyprawie przeciwko Madianitom dopiero w późniejszej fazie walk, ilustrują tę sytuację (Sdz 7, 24 – 8, 3). Miejsce Efraima i Manassesu wśród innych plemion odzwierciedla tradycja o ich ojcu Józefie jako ukochanym synu Jakuba.

Szczególną rolę tych dwóch szczepów w tradycjach o początkach Izraela ukazują wyniki badań powierzchniowych. Na góryste, słabo wówczas zaludnione tereny, ubogie w źródła wody, a w biblijnych narracjach przydzielone tym właśnie plemionom, dotarła fala przybyszy w okresie Żelaza I (1200-1000 przed Chr.). Ta nowa populacja przez wielu badaczy identyfikowana jest z Izraelitami.

Np. w świetle kompleksowych, od lat prowadzonych badań powierzchniowych w regionie biblijnego Manassesu okazuje się, że 75% osiedli z okresu Żelaza I stanowiły osiedla wówczas założone wobec 20% nowych osiedli datowanych na Późny Brąz. Najwcześniej zaludniony został region w dolinie Jordanu. Ufortyfikowane ogrodzenia z podwójnego rzędu kamieni, w których nie znaleziono pozostałości po budynkach, służyły jako zagrody dla zwierząt, a płytkie jaskinie w skale z szerokim otworem i podwórzem odgraniczonym wielkimi otoczkami, dawały schronienie ludziom. Na tej podstawie można przypuszczać, że półnomadzi byli mieszkańcami tych terenów. Osiedla w regionie wschodniej i środkowej doliny Manassesu wskazują na późniejszą w stosunku do poprzedniej fazę osiedleńczą. Gospodarka w tym regionie była oparta już nie tylko na hodowli owiec, lecz także na uprawie pszenicy i jęczmienia. Najpóźniej zaludniony został północny region wzgórz i równina nadbrzeżna, gdzie uprawiano na tarasach drzewa oliwne i winnice. Te badania odzwierciedlają zatem stopniową infiltrację nowej populacji na tereny, w kierunku ze wschodu na zachód². Ową tendencję ukazują wyniki badań

---

¹ Wyrażenie „Góra Efraima” nie zawiera konotacji politycznych, lecz oznacza nazwę geograficzną na określenie terytorium obejmującego region Efraima i zachodnią część plemienia Manassesu. Por. *Dictionary of the Bible*, (red.) J. Hastings, Edinburgh ²1963, s. 263.

² ZERTAL 1998, s. 242.

powierzchniowych prowadzone przez Izraela Finkelsteina na terenie Efraima. Archeolog ten zaobserwował wzrost zaludnienia na tym terenie w późniejszym czasie niż na obszarze Manassesu. Stwierdził, że w okresie Późnego Brązu na tym ostatnim znajdowało się 31 osiedli, podczas gdy w rejonie Efraima tylko 5. Natomiast w okresie Żelaza I na terenach Manassesu stwierdzono 96 osiedli a Efraima aż 115. Ta tendencja intensywniejszego osadnictwa w tym ostatnim regionie utrzymała się w okresie monarchii, co ilustruje stosunek 140 osiedli poświadczonych dla Manassesu wobec 190 zidentyfikowanych w Efraimie¹.

Nie jest wykluczone, że właśnie do owej grupy plemion północnych, wyraźnie zarysowanej w Księdze Sędziów, której rolę potwierdzają wyniki wspomnianych wyżej badań powierzchniowych, odnosi się pierwsza zewnętrzna wzmianka o Izraelu na steli faraona Merneptaha, datowanej na ok. 1210 r. przed Chr., który wspomina, że pobił Izraela². Owe szczepy musiały łączyć różne więzy obok wspólnoty krwi prawdziwej lub domniemanej. Nic jednak nie wskazuje na to, że doszło do powstania organizacji „12 plemion Izraela”³. Teoria amfiktionii została odrzucona przez większość badaczy⁴.

DWANAŚCIE OKRĘGÓW SALOMONA

Obecność południowych szczepów Judy i Symeona na listach z wyjątkiem Pieśni Debory sugeruje, że te spisy nie mogły powstać przed X w. przed Chr. Obszary bowiem zajmowane przez te plemiona w tradycji, zostały dołączone do terytorium plemion północnych dopiero po utworzeniu monarchii za panowania króla Dawida. Zbliżenie obydwóch grup zostało przygotowane przez niektóre rody hebrajskie z południa, które uznawały jahwizm⁵. Poczucie wspólnoty północy z południem znakomicie ilustruje scena przedstawiająca przybycie „wszystkich plemion Izraela” do Hebronu z zamiarem ustanowienia Dawida, panującego dotychczas nad Judą, także królem nad Izraelem. Deklarują one wobec niego: „Jesteśmy z twoich kości i z twego ciała” (2 Sm 5, 1).

---

¹ I. FINKELSTEIN, *The Land of Ephraim Survey 1980-1987: Preliminary Report*, „Tel-Aviv” 15-16 (1988-1989), s. 178-179.

² J. B. PRITCHARD, *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, Princeton 1969, s. 376-378; M. J. MILLER, J. H. HAYES, *A History of Ancient Israel and Judah*, London 1986, s. 97.

³ DE VAUX 1973, s. 37.

⁴ CAZELLES 1996, s. 139; por. K. W. WHITELAM, *The Identity of Early Israel*, w: *Social-Scientific Old Testament Criticism*, (red.) D. J. Chalcrafft, Sheffield 1997, s. 177-178. Za teorią amfiktionii opowiedział się K. BANEK, *Amfiktionie starożytne*, Kraków 1993, s. 70-81.

⁵ LEMAIRE 1998, s. 20.

Jakkolwiek wydarzenie w Hebronie stwarza po raz pierwszy historyczną podstawę związku plemion północnych i południowych¹, pozostawia w zawieszeniu historyczność liczby 12 w czasach zjednoczonej monarchii. Według niektórych uczonych wykrystalizowanie się schematu struktury plemiennej nastąpiło po powstaniu królestwa². Podział terytorium między dwanaście pokoleń, zakładał bowiem istnienie regionów przyłączonych przez króla Dawida.³ Niektórzy krytycy teorii amfiktionii próbowali znaleźć historyczne oparcie schematu 12 plemion w reformie administracyjnej króla Salomona, który podzielił kraj na 12 okręgów. Każdy z nich musiał zaopatrywać przez jeden miesiąc w roku dwór królewski (1 Krl 4, 7).⁴ Ten system administracyjny przypominał dostarczanie środków utrzymania świątyni w Nippur przez miasta Mezopotamii w okresie III dynastii z Ur (koniec III tysiąclecia przed Chr.) na zmianę podczas 12 miesięcy roku. Podobnie archiwa z Ebla w Syrii (III tysiąclecie przed Chr.) wzmiankują o comiesięcznych dostawach zbóż i innych rodzajach żywności dla „domu króla”. Szeszono ustalała na erygowanej przez siebie steli miesięczne pobory z różnych posiadłości na rzecz królewskich sanktuariów.⁵ André Caquot sądzi, że podział terytorium między 12 plemion oraz system okręgów są sobie współczesne.⁶ Tradycja 12 plemion była interpretowana jako historiograficzne uzasadnienie tego podziału administracyjnego⁷.

Podstawową trudność w przyjęciu tego poglądu stanowi brak zgodności między granicami terytoriów plemiennych podanych w Joz 13-19, a okręgami Salomona⁸. Trzeba także odnotować brak odpowiedniości między nazwami tych ostatnich a nazwami plemion. Jedynie Efraim, Neftali, Aszer, Issachar, Benjamin pojawiają się na liście owych dystryktów. Poza tym mimo 12 zadeklarowanych zarządców tych okręgów na początku spisu (1 Krl 4, 7) w rzeczywistości liczy on 13 osób.

Instytucja amfiktionii oraz podział kraju na 12 okręgów przez Salomona nie dostarczają historycznych podstaw istnienia struktury 12 plemion. Za koncepcją

---

¹ Por. LEMAIRE 1987, s. 105.

² G. AHLSTRÖM, *Royal Administration and National Religion in Ancient Palestine*, Leiden 1982, s. 33; G. DE GEUS przytaczany przez Cazelles 1996, s. 141.

³ Z. Kallai cytowany przez Cazelles, *Clans*, w: Tenże 1996, s. 141. Zdaniem H. Cazelles relacja o podziale terytorium między 12 pokoleń w Joz 14-19 w obecności kapłana Eleazara, wskazuje na jej przynależność do tradycji kapłańskiej. Tamże, s. 141.

⁴ Tamże, s. 146.

⁵ Tamże, s. 146-147; por. porządek ofiar składanych przez 12 dni przez każde z plemion (Lb 7, 12-73).

⁶ A. CAQUOT, *Préfets, Dictionnaire de la Bible. Supplément*, VIII, k. 285.

⁷ AHLSTRÖM 1982, s. 33.

⁸ CAQUOT 1968, k. 284; CAZELLES 1996, s. 147.

12 plemion nie kryje się żadna rzeczywistość w sensie związku politycznego. Dlatego teorie te zostały odrzucone przez większość badaczy¹.

HISTORIOGRAFICZNE ZNACZENIE LICZBY 12

Nasuwa się w sposób oczywisty wniosek, iż związek 12 w listach plemion to konstrukcja wyrażająca sakralną całość, którą należy rozpatrywać jako koncepcję historiograficzną². Trudno powiedzieć dokładnie, kiedy doszło do jej powstania. Z pewnością jednak po utworzeniu monarchii, jak to zostało wyżej zaznaczone. Wyraźne zamysły narracyjne przewijające się w tych rejestrach potwierdzają ten pogląd. Np. w większości list wyeksponowane miejsce zajmuje plemię Judy. Wystarczy przytoczyć błogosławieństwo synów Jakuba. Choć Ruben jako pierworodny wymieniony jest jako pierwszy, szczególnie uroczyste błogosławieństwo sływa na Judę: „Judo, ciebie będą wysławiać twoi bracia, twoja ręka na karku twoich wrogów, tobie będą oddawać pokłon synowie twojego ojca. Judo, lwiątko ze zdo-byczy, wzniosłeś się synu mój. Czai się, układa na legowisku jak lew i jak lwica, kto go podniesie. [...] Nie odsunie się berło od Judy, ani buława od jego nóg” (Rdz 49, 8-10).

Tła ważnego miejsca Judy należy szukać w pochodzeniu Dawida z tego plemienia. Autor listy chcąc podnieść prestiż Dawidowej dynastii, wskazuje na prymat Judy jakoby już w okresie patriarchów. Innymi słowy system 12 plemion można wyjaśnić przez pryzmat historiografii dynastycznej zdominowanej przez problem dziedziczenia Bożych obietnic, uczynionych Abrahamowi³.

Inny przykład podobnej intencji to wzmianki o Judzie w Księdze Sędziów, zawierającej tradycje odnoszące się do okresu przed utworzeniem monarchii, jak to już wcześniej zostało wspomniane. W narracji o zdobyciu Kanaanu plemiona południowe Juda i Symeon podbijają Jerozolimę (Sdz 1, 8), historycznie przecięż przyłączoną do monarchii dopiero przez Dawida. Warto też odnotować występowanie na liście sędziów tylko jednego Judejczyka — Otniela, ale za to na czele listy owych przywódców. Zasygnalizowane świadectwa ingerencji redaktorów we wcześniejsze tradycje odzwierciedlają pogląd o prymacie Judy, przez uwypuklenie domniemanej roli tego plemienia na wcześniejszych etapach dziejów.

---

¹ N. NA'AMAN, wypowiedź nieopublikowana.

² N. NA'AMAN, wypowiedź nieopublikowana.

³ CAZELLES 1996, s. 145.

Wysoka pozycja Judy zaznaczona jest także w wielu innych miejscach, np. w listach terytorialnych, często zbudowanych na schemacie triad¹. Według podstawowego schematu genealogicznego pierwsi synowie Jakuba: Ruben, Symeon, Lewi tworzą pierwszą triadę. Następną otwiera Juda. Jednak na listach, które dotyczą podziału Ziemi Obiecanej, trzeba było usunąć Lewiego. Wtedy Juda wszedłby na ostatnie miejsce. By temu zapobiec na miejsce Lewiego został przesunięty Gad (**Ruben**, Symeon, Gad, **Juda**, Issachar, Zabulon, **Efraim**, Manasses, Benjamin, **Dan**, Aszer, Neftali: Lb 1, 20-43). W wielu przypadkach Juda w ogóle otwiera pierwszą triadę (np. Lb 2, 3-31).

Kolejna tendencja, znajduje wyraz w wymienianiu młodszego Efraima przed starszym Manassesem, jak we wspomnianym wyżej błogosławieństwie Jakuba. Te listy podkreślające prymat Efraima można zestawić z narracją o błogosławieństwie synów Józefa przez Jakuba, gdy swoją prawicę kładzie on na głowę Efraima a lewicę na głowę Manassesesa i nie ulega prośbie ojca chłopców, by skorygował ten ruch (Rdz 48, 13-20). Taki porządek ma na celu uzasadnienie wyboru Salomona jako sukcesora po królu Dawidzie przed starszym bratem Adoniaszem, prawowitym następcą tronu².

Trzeci widoczny zamysł narracyjny list plemion to uzasadnienie prestiżu Świątyni Jerozolimskiej. Dla przykładu można przytoczyć błogosławieństwo Mojżesza, w którym spis plemion jest tak skonstruowany, by Lewi zajmował środkową pozycję między Judą na południu a Beniaminem na północy, odpowiednio do centralnego miejsca Świątyni w Jerozolimie, obsługiwaną przez kapłanów — lewitów (Pwt 33, 6-25). Warto też przytoczyć proroka Ezechiela, który w wizji odrodzonego Izraela po powrocie z wygnania babilońskiego, wyliczając plemiona w porządku znacznie odbiegającym od większości list, zachowuje miejsce Lewiego między Judą a Beniaminem. Dodaje w tym miejscu opis środków utrzymania kapłanów i lewitów (Ezek 48, 1-28).

Te listy eksponujące miejsce kapłanów, lewitów i Świątyni odpowiadają sytuacji w okresie przesiedlenia babilońskiego i później, gdy wzrosła rola kapłanów w kierowaniu wspólnotą Hebrajczyków po powrocie z wygnania.

KONKLUZJA

Owe listy nie są historyczną dokumentacją liczby plemion. Ich wartość referencjalna jest innego typu. Odzwierciedlają dynamikę politycznego znaczenia po-

---

¹ To właśnie na nim Marc Chagall oparł swoje arcydzieło — cykl witraży przedstawiających 12 pokoleń, które rozmieścił trójkami na czterech ścianach synagogi w szpitalu Hadassa w Jerozolimie.

² D. NOËL, *Les origines d'Israël*, Cahiers Evangiles 99, Paris 1997, s. 59.

szczególnych grup plemion na określonych etapach dziejów biblijnego Izraela. Z tego powodu mogą być wykorzystane przez historyka po dokonaniu gruntownej krytyki tekstu, jednak raczej jako źródło informacji o okresach późnej monarchii, wygnania i Drugiej Świątyni.

Utrwalenie się w świadomości zbiorowej Izraelitów tradycji związku 12 plemion północnych i południowych jako symbolu całości ludu osadzonego na 12 działach plemiennych, symbolizujących całość terytorium, musiało odpowiadać na społeczne zapotrzebowanie. Wydaje się, że okresem sprzyjającym rozwojowi takiej koncepcji mógł być okres przesiedlenia babilońskiego. Hipotezę tę potwierdza stosunkowo późne pochodzenie list. Większość z nich należy bowiem do tradycji kapłańskiej i dzieła kronikarskiego (VI-IV w. przed Chr.). Upadek monarchii poprzedzony wcześniej podziałem na państwo północne i południowe, doprowadził do kompromitacji instytucji królestwa. Ta sytuacja mogła przyczynić się do idealizowania przeszłości—poszukiwania w koncepcji ligii 12 plemion synów Izraela, które wspólnie zdobyły Ziemię Obiecaną pod wodzą Jozuego, ideologicznej podstawy jedności Izraelitów. Ta koncepcja żywiła lud w diasporze przez wieki, o czym świadczy obecność tego wątku w „Hagadzie”. Przy końcu tej opowieści śpiewana jest pieśń anonimowego średniowiecznego autora zatytułowana *Co jest jedyne?* (אחר מי יודע) zawierająca serię pytań o znaczenie kolejnych liczb. Na pytanie „Dwanaście czego jest?” pada odpowiedź: „Dwanaście jest plemion” (שנים עשר שבטיה)¹.

Poznań

IZABELA JARUZELSKA

ks. Piotr Briks

RADOŚĆ W LITURGII STAREGO TESTAMENTU

Liturgia Kościoła kojarzy się, szczególnie często ludziom młodym, z przy nudnymi i smutnymi ceremoniami. Dzieci od najmłodszych lat wychowywane są do zachowania ciszy i powagi w miejscach modlitwy. Sami duszpasterze niekiedy skądinąd niezwykle weseli, w czasie sprawowania czynności liturgicznych za jedynie stosowne uważają zachowanie najwyższej powagi. Nie byłoby w tym oczywiście nic złego, gdyby nie to, że przy okazji najczęściej zapomina się o drugim aspekcie modlitwy i świętowania — o radości — odkładając ją w najlepszym wypadku na „po kościele”. Między innymi taka właśnie dysproporcja powoduje u wielu wiernych brak zaangażowania w liturgię, nudę i desakralizację uczuć,

---

¹ A. STEINSALTZ, *The Passover Haggadah*, Jerusalem 1988, s. 99-102 (hebr.).